

Constan / Constant Gabriël (1828-1903), niet Paul Gabriël.

Met enkele brieven

• R. J. A. TE RIJDT •

Constan Gabriël? Jawel, dat is de kunstschilder Paul Joseph Constantin Gabriël (afb. 1). Zelf schreef hij zo goed als altijd 'P.J.C. Gabriël' of alleen 'Gabriël', en zo signeerde hij zijn werk ook altijd. Tijdgenoten refereerden eveneens op die manier naar hem. Wij hebben het tegenwoordig schijnintiem over Paul Gabriël. In kunsthistorische publicaties is deze gewoonte ergens tussen 1968 en 1979 ontstaan.¹ Daarnaast leefde ze waarschijnlijk al veel eerder – sinds medio jaren '20 – onder verzamelaars en kunsthandelaars die noch de schilder of zijn in 1927 gestorven weduwe V.H.C.A. Gabriël-Urbain kenden, noch hun relaties. Het valt op dat de schilder na zijn overlijden in tentoonstellingscatalogi, artikelen en recensies een tijdlang consciëntieus 'P.J.C. Gabriël' of 'Gabriël' werd genoemd. Fraai voorbeeld daarvan is de *Tentoonstelling van werken door P.J.C. Gabriël en Nicolaas*

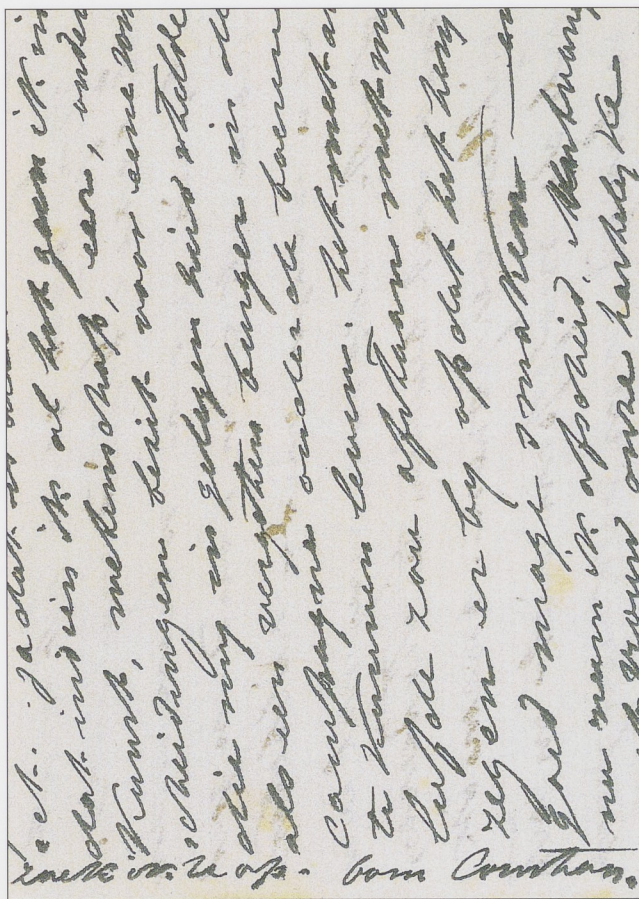
Afb. 1

P.J.C. GABRIËL,
'In de maand juli',
circa 1888-1889.
Doek, 102 x 66 cm.
Rijksmuseum,
Amsterdam
(inv.nr. SK-A-1505).

Bastert, in 1912 te zien bij de Kunstzalen Unger & Van Mens in Rotterdam.

Het Rijksmuseum verwierf door schenking recent een familiebrief van de schilder, gericht aan een neef en ondertekend met *oom Constan* (afb. 2).² Dit epistel is behalve om de nu prijsgegeven roepnaam – de fonetische schrijfwijze van op zijn Frans uitgesproken Constant – ook interessant om de inhoud. Eens te meer blijkt het impulsieve karakter van Gabriël. De brief wordt hier met enkele andere integraal afgedrukt, met aangepaste interpunctie. De schilder schreef snel en gaf bijna nooit het begin van een nieuwe zin aan. Alinea's gebruikte hij evenmin, wel zette hij meestal een liggend streepje als hij een nieuw onderwerp begon.

Het kan niet anders of wie schrijft over 19de-eeuwse kunst kent regelmatig een aarzeling bij het opschrijven

Afb. 2
P.J.C. GABRIËL,
ondertekening als
oom Constan onder
een brief aan zijn neef
Henri ten Cate,
19 juli 1895. Rijks-
museum, Amsterdam.

van een rijtje kunstenaarsnamen. Van sommigen ligt een roepnaam in de mond bestorven, maar bij veel anderen zijn dat de volledige voornamen of juist alleen de initialen. Het kan leiden tot een reeks als 'Gerard Bilders, J.W. Bilders, H.F.C. ten Kate, Mari ten Kate, B.C. Koekkoek, Willem Koekkoek, Hendrik Willem Mesdag, Sientje Mesdag-van Houten, Alexander Mollinger, J.H. Weissenbruch en Jan Weissenbruch'. Zo kennen we de voornaam van Mari ten Kate ('Johan Mari Henri') uit zijn signaturen, evenals die van zijn broer Herman ('Herman Frederik Carel') die desondanks vaker wordt aangeduid als 'H.F.C. ten Kate'. Van Gerard Bilders zijn de doopnamen Albertus Gerardus, maar uit brieven en signaturen is zijn roepnaam bekend. Nog wat eigenaardiger

ligt het bij Godard Alexander Gerrit Philip Mollinger. Hij signeerde met A. Mollinger zodat hij altijd Alexander wordt genoemd, terwijl we uit brieven al te goed weten dat zijn roepnaam Sander was. Op dezelfde manier noemde Bosboom zich voor vrienden niet Johannes Bosboom, zoals wij altijd over hem spreken, maar Jan, en ook Willem Arnold Witsen werd in de wandeling zelden Willem genoemd, maar bijna altijd Wim. Zou men, zoals P.A. Scheen terecht deed in zijn lexicon, zich uitsluitend houden aan de voornamen die uit signaturen bekend zijn of uit eigentijdse gedrukte bronnen – Poggenbeek, George Jan Hendrik ('Geo'), of Doeve, Josef Ferdinand ('Eppo') – dan zou nooit Paul Gabriël geschreven mogen worden.

Het beste zou zijn terug te keren tot de bronnen. De namen van schilders zouden alleen geschreven moeten worden met de voornaam die bekend is uit signaturen of brieven, en verder op basis van de voorletter waarmee zij signeerden, of als we dat allemaal niet weten met hun volledige initialen. Die gedegen standaardisering biedt de Nederlandse leidraad, *RKD artists* van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, nog niet. Daarvan getuigen alleen al de gebruikte voorkeursnaam *Paul Gabriël* tegen die van zijn vader, de beeldhouwer *Paulus Joseph Gabriël* (Amsterdam 1784-1833 Amsterdam), en bijvoorbeeld *Willem Bastiaan Tholen* op www.rkd.nl in april 2007.

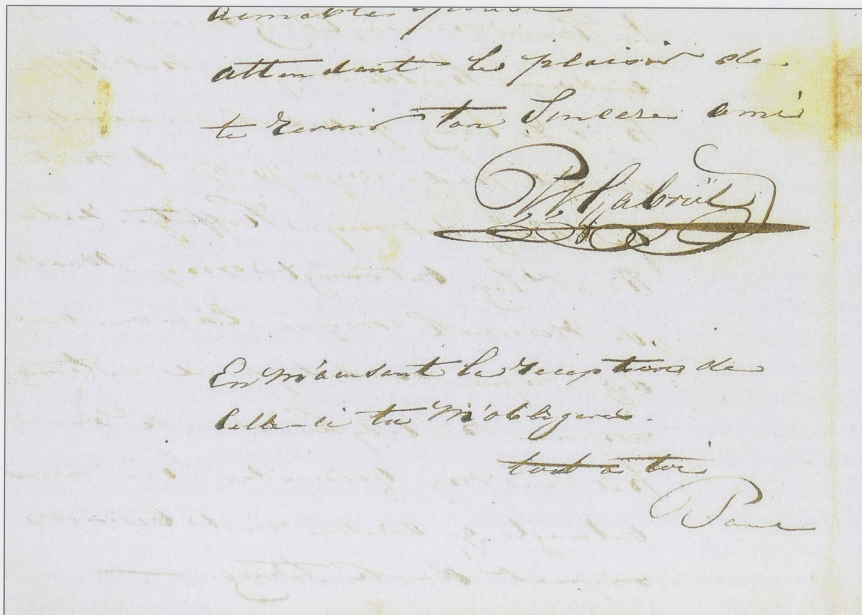
Het spreekt trouwens voor zich dat we in veel gevallen de roepnamen uit het verleden niet meer kennen. En als we ze dan kennen, is het soms gênant om ze te gebruiken. Via een brief van de grote 18de-eeuwse verzamelaar Cornelis Ploos van Amstel is de roepnaam van zijn kunstenaarsvriend Jacobus Buys ons bekend als Kobus, terwijl Ploos zelf ondertekende met zijn roepnaam Kees. Ook hem zullen we tegenwoordig nooit meer zo noemen, maar Cornelis Theodorus Maria

van Dongen kennen we niet anders.

Gabriël vermeed zoals zoveel tijdgenoten in zijn correspondentie, ook wanneer hij intieme vrienden schreef, het gebruik van een voornaam. *Amice* en *Waarde vriend Stortenbeker* of *Vriend Tholen* zijn de varianten die hij gebruikte voor een aanhef, terwijl hij verder voornamen omzeilde via alleen de achternaam of weer een *Vriend Blommers*. In de 19de eeuw zal het tutoyeermoment menigmaal nooit zijn gekomen. Van Gabriël kende men misschien wel de doopnamen, maar dan nog bleef het voor de meesten 'de Heer Gabriël' of het al vrouwelijker 'Gabriël', dat bovendien klinkt als een voornaam. Het is verre van onwaarschijnlijk dat zijn roepnaam Constan(t) te danken was aan het feit dat ook zijn vader als eerste doopnaam Paulus had, met als roepnaam Paul (afb. 3).³

Maar dat is nog niet alles. Er was wel een Paul Gabriël als zoon van de beeldhouwer, maar dat was de jongere broer van de schilder. Deze werd geboren op 17 juli 1834 en in de burgerlijke stand ingeschreven als Paulus Josephus Alexander. Hij zou architect

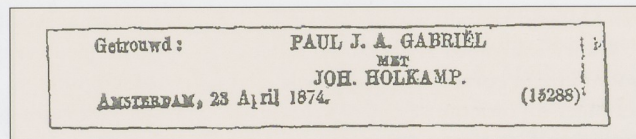
en makelaar worden in Amsterdam en later in Nieuwer Amstel, waar hij waarschijnlijk na 1895 stierf.⁴ Zijn vader was ruim een half jaar voor zijn geboorte overleden. Ongetwijfeld daarom kreeg deze tweede zoon als dierbare herinnering aan hem net als Constan(t) ook weer diens voornamen, én diens roepnaam. Dat hij Paul genoemd werd, liet hij nadrukkelijk merken in zijn huwelijksannonce in 1874 (afb. 4) en in de Amsterdamse adresboekjes uit de jaren '80. In de overlijdensadvertentie van hun zuster Maria Clara Gabriël staan de twee broers met hun respectievelijke echtgenotes onder elkaar vermeld (afb. 5). En in de eerste tijd dat Constan(t) als schilder in Brussel woonde, had hij voor tentoonstellingen en eventuele opdrachtgevers een Amsterdams adres nodig. Zo staat hij dan in adresboekjes samen met zijn twee ongetrouwde zusters genoteerd op het adres van zijn broer (afb. 6). Trouwens, in de nu verworven brief aan neef Henri noemde Gabriël zijn broer ook nog terloops: *in de tuin bij oom Paul aan de fabriek*.

Afb. 3
P.J. GABRIËL,
ondertekening als Paul
onder een brief aan
Jean Baptiste Weenink,
behanger in Den Haag,
oktober 1830. Rijks-
museum, Amsterdam.

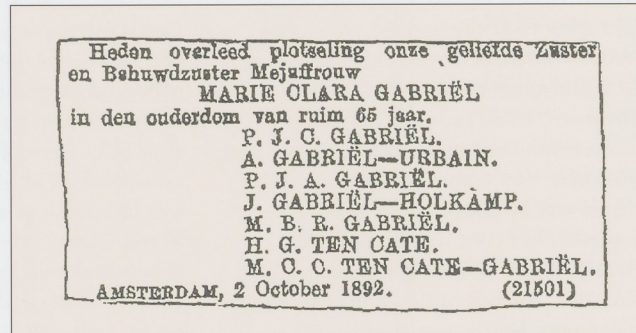
Afb. 4

PAUL J. A. GABRIËL,
huwelijksannonce,
23 april 1874.

Afb. 5

P. J. C. EN P. J. A.
GABRIËL, overlijdens-
advertentie voor hun
zuster Maria Clara
Gabriël,
2 oktober 1892.

De brief van Constan(t) Gabriël is een bedankje voor een gestuurd verjaarscadeau. Henri ten Cate had daarbij blijkbaar geschreven over het verlies van geestelijke vermogens van zijn moeder, Maria Catharina Celestine ten Cate-Gabriël, een zuster van de schilder, en navraag gedaan naar diens eigen gezondheid. Het was voor Gabriël aanleiding zich te laten gaan in twee uitweidingen. Men kan zich afvragen of het wel allemaal nieuw was voor Henri wat zijn oom te zeggen had over zijn in juni 1893 overleden Amsterdamse zwager, de handelsreiziger Hendrik Gerardus ten Cate H.Gzn. Feit is wel dat Henri ten Cate en zijn nazaten juist deze brief hebben bewaard:

Kanaalweg 113
19 juli 1895

Waarde neef Henri,
Het zal er eindelijk van komen U en Anna te bedanken voor uwe attentie mij op 5 juli gebracht, alsook uit naam van Tante Aldegonde. Het deed ons genoegen te vernemen dat U beiden als ook de kindertjes wel varende waren en dat moeder gezond van harte is. Wat haar hoofd aangaat, ja wat zal ik U daarop

antwoorden. Ze is uitgedacht. Vroegere omstandigheden zijn daar de oorzaak van. Gevoelig van aard heeft ze veel geleden zonder zich te uiten, niet zonder kommer is zij voor de toekomst harer kinderen geweest en zij kon er niets aan doen. Indien zij zich tegen over uw vader te veel had uitgelaten, was hij weg geloopt en had U allen laten zitten. Geloof mij, ik weet er alles van. Zijne vrouw en kinderen waren hem eene geruimen tijd tot last. Het spijt mij dit zijner nagedachtenis te moeten zeggen. Op het laatst slegts van zijn leven niet meer kunnende, kwam hij tot u allen terug, maar het was toen te laat om zijne kinderen eene opvoeding te geven waarmede zij een bestaan konde vinden. Niemand ten uwent heeft iets geleerd, dan gij, maar niet door hem. Door U zelve, vandaar dat ik U hoogacht. Uw moeder heeft in haar huwelijk nimmer eenige afleiding gehad. Nimmer nam Uw vader haar ergens mede naar toe – ze zat steeds onder de kinderen, en onder welke omstandigheden! – en gunde haar ziek zijnde de noodige middelen niet om haar er boven op te helpen. Hij had het niet, zult g zeggen. Ja, maar hij kon het gehad hebben indien hij zijn vrouw en kinderen lief had gehad. Doordien hij het huwelijk dierlijk beoordeelde en de

Gabel (J. P.) Korte Korsjespoortsteeg, G 203. *Bouwkundige.*
 Gabriel (P. J. A.) Keizersgracht bij de Vijzelstraat, X 294. *Zadelmaker.*
 Gabriel (P. J. C.) als boven. *Bouwkundige.*
 Gabriel (E. en R.) als boven. *In Modes.*
 Gabriel (H. J.) N. Z. Achterburgwal bij de Korte Korsjespoortsteeg, G 225. *Koopman.*
 Gack (J. C.) Reguliersdwarstraat bij de Suikerbakkerssteeg, X 223. *In Grutterswaren.*
 Gaertner Heichten op den Veld, H 11.

Afb. 6
 P.J.C. EN P.J.A.
 GABRIËL, inschrijving
 in het Algemeen
 Adresboek der Stad
 Amsterdam, 1860.

jongen hun kost maar moesten zoeken. Gedémoraliseerd door omgang met allerlei kanalje van reizigers, die vrouw en kinderen gebrek laten leiden en zich tegoed doen onder voorgeven dat ze hun huis waardiglijk moeten presenteerden. Vaders reputatie op reis was dat hij geld had. Zijne kinderen (de meisjes) hadden het niet noodig een vak te leeren, zijne jongens studeerden. Ik weet er alles van want op mijne studiereizen logeerde ik wel eens in de zelfde Hotels waar ze allen den Heer ten Cate best konden. Van daar dat ik eenige tijd niet wel met uw vader was, hem bij gelegenheid in de tuin bij oom Paul aan de fabriek te kennen gevende hoe ik de verpligting begreep die ouders tegenover hunne kinderen hadden en de man tegenover zijne vrouw. Uwe moeder zeide mij eens: Henri (père) is zwak van hoofd, hij kan tegen geen denken. Het kan zijn, maar voor mij: dat had hij haar wijs gemaakt. Want er valt niet veel bij te denken dat je je kinderen alleen voor je eigen plezier hebt gemaakt en dat er veele kinderen zijn die wel wilde dat hun vader dat plezier niet gehad had. Over het algemeen, de moraliteit der reizigers staat niet zeer hoog aangeschreven. Enfin, maar laat ons afbreken. Het kalf is verdronken, alleen de gevolgen blijven bestaan. Wilt ge wel geloven dat ik zomtijds bang ben geweest dat uw moeder gek kon worden en het een geluk is dat ze haar geheugen kwijt is.

Bij ons gaat het de gezondheid vrij wel. Het is mooi warm weer waar ik van houd en goed aan mijn oude ribbekast doet. Ik zou mij wel eens met wat buiten te studeeren willen verpozen, maar ik heb de mappen niet en toch verlangd mijn vak een groot onderhoud van studie, ook om mede te kunnen gaan met nieuwe rigtingen in de kunst. – Och dat

artiest zijn ziet er zoo smakelijk uit, zoo vrij als een vogel in de lucht, eigen meester. Ja wel, men kiest eene mooye dag uit om buiten een studie te schilderen of een papiertje vol te krabbelen. Men ligt in de schaduw van prachtige boomen, genietende la fraîcheur de la nature. Het is niets dan plezier en zomtijds nog eene schoone reputatie, men spreekt over U in de courant etc. etc. Ja, dat is alles zoo mooi dat indien ik al hetgeen ik in kunst, wetenschap, eer, onderscheidingen bezit, voor eene som die mij in gelegenheid stelde als een vergeten burger in de campagne onder de boeren te kunnen leven, het met alle liefde zou afstaan, met mijn zegen er bij opdat het hem goed moge smaken. En nu neem ik afscheid. Ontvangt met vrouw onze hartelijke groeten. Indien ik te A. kom, zoek ik U op.

Oom Constan

Een impulsief briefschrijver:

Ho maar, ik begin door te slaan

Gabriël was geen gemakkelijk man. Hij moet zwaar hebben geleden onder het feit dat hij zijn weg in de kunst zelf heeft moeten zoeken omdat zijn vader al overleed toen hij vijf jaar oud was. Een zekere achterdocht en afkeer over hoe het in de wereld gaat, klinkt al te vaak door in zijn brieven. Wellicht voegde zijn hardhorendheid nog het nodige toe aan die gemoedstoestand. Gabriël nam niet vaak een blad voor de mond, en sloeg al pratend nogal eens op hol in zijn meningen. Daarnaar verwees ook Louis de Haes in zijn verslag van een atelierbezoek aan de schilder: *Is hij eenmaal op dreef dan volgt het eene verhaal op het andere, als de vastgehaakte waggons van een trein, en negeert hij den tijd met de hooghartigheid van menschen die voor de*

*eeuwigheid geschapen zijn. Gabriël is graag aan het woord en ik heb hem in dit artikel dan ook zooveel mogelijk laten spreken (...).*⁵ Dat doorslaan gold, zoals zal blijken, ook personen, waarbij de schilder zich dan wellicht te weinig rekenschap gaf van de betrekkingen tussen zijn toehoorder en de besproken figuur.

Juist bij brieven van iemand als Gabriël die zich zo associatief laat meeslepen, is het van belang toonzetting, oorspronkelijke samenhang en opbouw te kennen. Dat is onmogelijk te taxeren wanneer alleen vrij korte citaten worden gegeven en de lezer niet wordt gewezen op de eigenaardigheden van de schrijver. In de meeste monografieën over 19de-eeuwse schilders zoals die tegenwoordig worden geproduceerd bij tentoonstellingen, wordt weinig moeite gedaan een beeld te geven van de persoonlijkheid en zijn daarmee samenhangende individuele manier van werken. We kunnen ons daarbij alleen nog baseren op getuigenissen van anderen en soms uit zijn eigen brieven. Het karakter van die bronnen gaat door het opbreken in citaten goeddeels verloren. Veel publicaties bij tentoonstellingen bestaan uit opstellen van verschillende auteurs over aspecten van een kunstenaar. Door het beperkte aantal pagina's dat ieder is toebedeeld, hebben de schrijvers geen ruimte voor lange citaten. Ook is de druk groot om de interessante brieven op te delen omdat elk van de auteurs een brok wil gebruiken van dat zeldzame fraais uit de eerste hand. Het zou daarom goed zijn in monografieën vaker ruimte te reserveren voor een selectie van cruciale, integraal afgedrukte brieven en unieke documenten. Daarnaar kan ieder dan op zijn manier verwijzen.⁶ Het zou het herstel betekenen van een oude gewoonte, die overigens vooral in Franse publicaties nog sterk leeft.

Juist ook door zijn ongezouten opinies is Gabriël voor ons een interessant briefschrijver. Net als in 1925-

1926 is de verleiding moeilijk te weerstaan om enkele van die belangrijke momenten van vrije associatie uit zijn brieven bijna in hun geheel weer te geven.⁷ Uiteraard zijn er af en toe passages die nu van minder belang zijn en voor een goed begrip van de toon misbaar zijn. Wél is het dienstig het onderwerp daarvan dan in een enkele woord samen te vatten. De brieven zijn weliswaar ook gebruikt in de monografie over Gabriël uit 1998,⁸ maar andermaal: door de fragmentatie kwam de wat al te vrijmoedige manier van denken en schrijven van de schilder nauwelijks tot zijn recht. Daarnaast blijken diverse interessante details, zoals de namen van enkele door de schilder genoemde kunstenaars waar hij in opleiding was, geen plaats te hebben gekregen in de monografie. De brieven aan de kunstcriticus P. Haverkorn van Rijsewijk worden bewaard in het Rijksmuseum, die aan zijn collega A.C. Loffelt in het Haags Gemeentearchief.

Kortenhoef, 23 september 1895
Hooggeachte Heer [P. Haverkorn van Rijsewijk],
 [... felicitatie met diens benoeming tot directeur van Museum Boymans ...]
Ja, het is zoo als u zegt. Nu herriner ik het mij dat ik de eer van uw bezoek in mijn atelier gehad heb. Het geheugen maald mij wel eens door de veelen bezoeken van buitenlandsche artisten en vreemdelingen die gaarne kennis met ateliers maken. [... uitnodiging voor bezoek nieuwe atelier ...] Ik zit hier in het waterland te studeren als een pas beginnende. Men gevoeld zich in die goddelijke natuur alhier heel klein. Het is wanhopend en de moed zinkt in de schoenen, maar ik ben er eenmaal in, er is geen terugtreden aan en zal dus maar door blijven worstelen totdat aan alles een einde komt. Het is maar jammer dat hoe beter men begint te zien (toegevoegd: door ouderdom en ondervinding) hoe minder het ligchaam zich tot zulke vermoeijenissen preteerd [prêter:

uitrekken, meegeven]. Want het is niet alles couleur de rozes, dat studeren. Het laat zich zoo aardig aanzien. Wilt U er een proeffje van, komt dan een dag of vier met mij mede. De derde dag, ik ben er zeker van, loopt U weg. Ik zit van daag tehuis met pijn in de rug van het krom zitten in de schuit, mijne knieën kraken mij als ik loop. Het is zoo als U zegt, van de 100 schilders zijn er welligt maar 5 artisten, maar deze vijf zijn alleen onafhankelijk wanneer zij boven de opinions van het publiek verheven zijn en daarbij fortuin hebben. Dit laatste missende kunnen ze nog grootendeels naar de pijpen van andere dansen. Zoo niet, gaan ze er veel makkelijker onder dan zij die door het publiek gemakkelijk begrepen kunnen worden. Indien U in dat leven eens een blik kon werpen, zou ik Uwe oogen wel eens willen zien. Maar mijn blaadje raakt vol en een vel van een meter grootte zou nog te klein zijn om U met dat leven van artist bekend te doen worden. Neem dus afscheid. Ontvangt van mij en mijne vrouw de vriendelijkste groeten,
Hoogachtend, PJC Gabriel

Scheveningen, 19 januari 1899
Geachte Heer Haverkorn v. Rijsewijk,
Uwe geachte letteren van 16 dezer brengt mij in verlegenheid. Want wat zal ik U van mijne meesters zeggen, die ik goed gezien niet gehad heb. In mijne nog zeer jonge jaren nog op school gaande, bezocht ik des avond de Academie te Amsterdam alwaar ik naar voorbeelden teekende, bestemd zijnde om beeldhouwer te worden, maar toen ik van school ging, stopten ze mij in de kastemakerij. Dit niet gaande en nog al aardig naar voorbeelden kunnende tekenen, vond men dat ik dan maar landschapschilder moest worden en het gevolg was dat men mij naar B.C. Koekoek te Kleef zond, alwaar ik eens of twee maal in de week tusschen 9 en 10 uur mocht komen om te laten zien hoe ik zijne voorbeelden (studiën) nagetekend had. Maar toen ik na een groot jaar geen schilderijen kon schilderen en

Koekoek daarover iets scheen gezegt te zijn, antwoorde ZEd dat er geen schilder in mij zat en men haalde mij terug. Tusschen de kastemakerij en Koekoek ben ik eenige maanden bij Bing en Uberveld te Amsterdam⁹ op de atelier geweest en teekende daar naar 't pleister met harzeringen [arceringen]. Van Koekoek terug ging ik naar Velp om onder het toezicht van Louis Zocher (amateur schilder, boom kweker, architect van beroep; de zoon van mijn protecteur)¹⁰ naar de natuur te leeren teekenen. Een jaar daarna zat ik te Haarlem op het Paviljoen te copiëren en teekende ik portretjes in potlood tegen 10 à 12 gulden 't stuk. Mijn copien en de vodden die ik maakte werden verlost, daarin gesteund door J.D. Zocher, de vriend van mijnen overleden vader die ik reeds op mijn vijfde jaar moest missen. Zoo was ik sukkelende en niets kunnende tot mijne meerderjarigheid gekomen, en begreep dat er nimmer, zelfs niet in schijn, eene fondering bij mij was gelegd waarop ik als kunstenaar bouwen moest, en besloot het weinige geld wat ik van mijn vader te goed had in handen te nemen, mijne schuld te betalen, en vertrok ter woon naar Oosterbeek, alwaar ik gedurende drie jaren hart gewerkt heb, zoo wel naar de natuur als te huis. Daarna vestigde ik mij te Amsterdam, maar mijne productie zoo als altijd (tussengevoegd: en nog) weinig voor de marchandise geschikt, deed mij dikwijls met de handen in het haar zitten.

Door een zamen loop van omstandigheden kreeg ik een schilderijtje besteld (toegevoegd: de ruïne van Brederoode) door de Heer Cremer te Brussel die ik te Oosterbeek had leeren kennen.¹¹ Toen het klaar was, zond ik het ZEd. Het antwoord was: het bevalt mij goed en het geld ligt gereed, U kan het persoonlijk komen halen. Ik pakte mijn boeltje op met het vaste voornemen om weg te blijven. Het was geloof ik ongeveer 1860, ja dat zal wel zoo zijn, want in 1867 trouwde ik te Parijs eene Luiksche dame, Une Liéchoise. Wij

bleven te Brussel tot 1884 en kwamen te Scheveningen. Het is te Brussel, waar ik met knappe artisten kennis maakte, dat mijne oogen open gingen: Roelofs was mij in die dagen zeer genegen en gaf mij dikwijls goede raad, de zeeschilder Clays niet te vergeten. Ik heb in de Belgische artisten veel steun tot aanmoedigingen gevonden, ze schenen mij beter te begripen dan mijne landgenoten. Gedurende dat ik in België woonde, kwam ik geregeld 3 à 4 maanden in Holland studeren. De Holl: natuur stemde mij het meest – in mijne jeugd was het de romantische school, dichter zijn (leugenaar), en schilderen wat men nooit gezien had. Zoo schilderde een mijner meesters Zwitserland, hij was er nooit geweest.¹² Een ander schilderde portretten van dames en Heeren in zijn atelier in de open lucht¹³ – en zoo meer! En ik die daar niets van begreep hoe iemand zoo knap kon wezen, een natuur kind, raakte geheel in de war, en het is mij een raadsel hoe er nog iets van mij teregt is gekomen, onderrigt krijgende van lieden die valsche noten speelden, mijne gevoe-

lige ooren bedorven. Indien U mij nu kan vertellen wie mijne meesters zijn geweest, zal U mij zeer verpligten.

Ik geloof nimmer dat ik voor schilder in de wieg ben gelegd, maar de nood en mijn werkkraft hebben mij tot iets gebracht, alsook de liefde voor de natuur. Indien ik nu nog lang mag leven en mijn hoofd gezond blijft, is het mogelijk eenmaal een schilderij te schilderen waar van ik tot mij zelve zeggen kan: dat is het. Ja, ik heb eens een knap man hooren zeggen: men mag zoo een groot colorist zijn als men maar wil, wanneer men niet lang genoeg leeft kan het best gebeuren dat het er nimmer uit komt.

Vergeeft mijn gekrabbel, maar ik ben zwaar verkouden en geen wonder, schilder een winter (afb. 7), ook al iets wat ik van het jaar niet gezien heb, nog de influentie van een vroegere onderrigt of liever gezegt van eene vroegere omgeving. Alleen heb ik wel eens winters gezien¹⁴ – maar indien ik zoo voortga, heb ik nog in geen dagen gedaan. Ik wil alleen nog zeggen dat mijn geheele leven ongerustheid is geweest. Wel heb

Afb. 7

P.J.C. GABRIËL,
Wintergezicht bij
Overschie, 1899.
Doek, 76 x 102 cm.
Particuliere collectie.

ik in dagen van nood steun gevonden, maar niet van hem die het doen moest, maar die er de naam van had en het zich liet aan leunen, wat mij veel schade in mijn bestaan deed zijn. Die man was Jeronimo de Vries, mijn toezijende voogd. Voor geen cent heb ik aan die man te danken. Hij heeft mij nog met geld, nog mij met iets anders in mijn loopbaan geholpen, en hij had het kunnen doen, was rijk en du beau monde. Ik zou U daar veel van kunnen vertellen, maar basta, de herrinneringen daaraan zijn mij onaangenaam. Met de hoop dat ik hem in mijn tweede leven nog eens ontmoeten mag. Ja!, want de honderden schilderijen die er van Rembrand bestaan, doet mij geloven dat hij na zijn dood nog heel wat heeft afgeleverd.

Daar ik geloof dat U er nu wel genoeg van zal hebben en vermoeit zal zijn om mijn geschrift en mij zelve te ontcijferen, neem ik van U afscheid, bereid om nog wel eens een praatje met U te maken. Dat deze U in de beste gezondheid moge bevinde, waarmede ik de eer heb te zijn,
Hoogachtend, UEDW Dienaar P.J.C. Gabriel

Scheveningen, 29 mei 1901
Waarde Heer Loffelt,
Brengt U mijne dank voor uw bezoek aan mijne tentoonstelling bij de firm: Wisselingh, en Uwe appréciation die ik gisteren ontving en die mij veel plezier heeft gedaan haar te lezen.

Alhoewel ik er zelf wat knorrig uit zie, houd ik er veel van dat het zonnetje in het water schijnt, maar buiten dat, ik vind mijn land gekleurd en wat mij bijzonder op viel wanneer ik uit den vreemde kwam: ons land is gekleurd, sappig, vet, vandaar onze schoone gekleurde en gebouwde runderen, hun vleesch, melk en boter. Nergens vind men dat zoo, maar ze worden ook door dat sappige, vette en gekleurde land gevoed. Ik heb vreemdelingen dikwijls horen zeggen: die Hollandsche schilders schilderen allemaal grijs en hun land is groen. Wanneer men jong is, word men

naar buiten gezonden om te studeren in een gekleurde natuur en later moet men grijze schilderijen schilderen, een ensemble bordpapier met hier en daar een kleurtje en dat heet poëzie. Dat heeft bij mij veel weg van meubel makerij, op de atelier bedacht, en het word dikwijls een opgaaf als of het niet anders kan. Ik vind dat ziekelijk, onmagtig, niet kennen en zich er makkelijk af maken daar het zoo gemakkelijk overzien word. Men heet dat l'ensemble, maar mijn grijs geschilderde deur is ook l'ensemble, maar geen kunst, en zoo zijn er veele schilderijen die voor kunst doorgaan, maar kunstig moesten heeten. In de beginne van J. Maris zijn mooiste carrière schilderde hij gekleurd en frisch, en het geleek op buiten want hij kwam er uit, maar zulke schilderijen kosten veel tijd en inspanning. Hij was toen zoo mager als hout. Toen hij dikker werd, was rust hem aangenamer en bouwde toen schilderijen in zijn kamer onder eene zekere opgaaf,¹⁵ en voerde de grijze schilderijen in, die omrede hij veel kunde had door houding etc: volging vonden. Maar nu hij dood is, zullen de jongelui wel weer hun fortuin buiten moeten gaan zoeken, zoodat die grijze conventionele school er van zelf uitgaat. Maar er zijn er maar weinig die volharding hebben om door die zure appel heen te bijten.

Een vroege morgen kan oppervlakig er grijs uit zien, maar ze is het niet. Ze is transparante – fijn – de kleuren zijn teer, men kijkt door de atmosfeer heen, als ook een avond met daauw op het land is veel gekleuder dan men wel zou geloven, dikwijls zoo sterk dat het palet te kort schiet. Ik loop alle morgen een uur in de bosschen, ze is mijn kerkgang, maar hoe ik mij ook forceer om dat zware bordpapierachtige in de natuur te zien, het wil niet. Hoe meer ik opserveer, hoe gekleuder en transparanter de natuur word, en dan de lucht er bij gezien, een heel ander iets en toch zoo in harmonie. Het is verrukkelijk wanneer men heeft leeren zien, want ook dat moet geleerd worden! Ik herhaal

het: ons land is niet grijs, zelf niet bij grijs weer, de duinen zijn ook niet grijs. U zal nu veel vermoet zijn om uit mijn gekrabbel en weinig zamenhangende stijl wijs te worden, maar het is mij ook zoo moeilijk mijne gedachte goed begrijpelijk te uiten.

Met beleefde groeten van ons, ook aan Mevrouw Loffelt, Hoogachtend,
Uw Dw P J C Gabriel

Zeer karakteristiek is ook de wijze waarop Gabriël een beeld geeft van collega's: Anton Mauve, J.W. Bilders, de Oosterbeekse 'schildervader' van de latere Haagse School-schilders, en zijn oude vriend de Haagse kunstenaar en kunsthandelaar Pieter Stortenbeker. Onopgesmukt, mét hun goede kwaliteiten en zonder aan de slechte kanten voorbij te gaan, maar wellicht wat te veel overtuigd van het slechte in de mens:

Scheveningen, 7 juni 1892

Vriend Loffelt,

Met genoegen las ik wat ge over Mauves leven en kunst schreef en dank U nog wel voor het exemplaar mij daarvan cadeau gedaan, vooral op de wijze waarop dit geschiedde. Het is aangenaam onderhoudend geschreven en goed in de geest wat Mauve zelve was, verhoogend voor zijne nagedachtenis, verplichtend voor den spéculand, de beurs voor Mauves werken reizende houdende, ja tot het onzinnige op te voeren. Zoo helpt den een den ander ten einde een kapitaal machtig te worden wat den overledene toekwam, die zich dikwijls met de kreumels die nu (zinneb:) van hunne tafel vallen, heeft moeten voeden, vrouw en kinderen in treurige omstandigheden achter latende. Treurige roeping van een talent, zijn leven werkende te moeten door brengen ten voordeelen van hen die hij nimmer kende, welligt zijne grootste vijanden waren. Gelukkig voor de nageblevene fam: Mauve dat hij zoo veel gewerkt had, wat zij bij zijn leven niet wilden hebben als niet verkoopbaar. Maar ter nauwernoot heeft de

man zijne laatste adem uitgeblazen of zij vallen als sperwers op dat door hun miskende goed om er schatten uit te slaan. Roofvogels hoog in de lucht uitkijkende wanneer dat oude paard den laatste snik wel zal geven, zoo zijn er nog in het verschiet.

Maar nu om op Uw schrijven terug te komen. Het spijt mij daar ge zoo veele artisten bij namen noemd als Mauves vrienden en als voorbeeld aanhaald hoe (toegevoegd: als zoodanig mag ik ook mede doen. Pedant niet waar? Ja, maar dat ben ik op zijn tijd.) een artist eene goede plaats in de kunstwereld kan innemen, U mij, de oudste zijner kameraden en de eenige die in Mauves jeugd met hem op en neer ging, er buiten liet. En dat wij wel met elkander bleven leverd het bewijs dat hij en vrouw grootendeels zijne wittebroodsweken bij ons als gast te Brussel doorbracht,¹⁶ en op zijn verzoek (dus zeer famillaar) zijne ons onbekende vrouws zuster ten onzent tot herstel van vermoeijenis te logeeren vroegen, een charmant meisje, thans de vrouw van den Heer Le Comte.¹⁷ – Gabriel is op zijn paardje, hoewel hij er geene op stal heeft.

[... over Oosterbeek, waar Gabriël drie jaar zeer gelukkig leefde ...]
Au revoir, B.a.v. Gabriël

Scheveningen, 3 september 1895
Amice [A.C. Loffelt],

Kan niet nalaten U te zeggen dat ik Vader Bilders in Elsevier met veel genoegen gelezen heb. Het is een heele roman (zoo als de man zelve was) en het is U goed toevertrouwd iemand onsterfelijk te doen worden, maar buiten dit alles is er énorm veel charme in uwe lectuur. Vader Bilders heb ik best gekend. Ik had vier of 25 jaren toen ik mij voorgoed aan de studie der natuur ging weide en vestigde mij drie jaren geheel daar te Oosterbeek. Het duurde niet lang of de kennis met B. was gemaakt, zoodat ik er alle dagen kwam. Het was een gastvrij huis, maar grootendeels te danken aan zijne charmante

vrouw, *une femme d'artiste in de volle zin des woords, die alles wat krom was regt wist te maken. Die vrouw had ieders hart, ik hoor haar nog praten en zie haar voor mij, steeds met haar vriendelijk gezicht naast dat knorrig uiterlijk van B. [... passage over 'Bataafse' rituelen onder leiding van Bilders (in zijn geheel afgedrukt in Peters en Tempel, op.cit. [noot 2], p. 21) ...] Hij hield van geen reclame, maar was gaarne de Papa van ons allen.*

U zegt "diplomaat was een scheldwoord voor hem", ja en toch was hij een groot diplomaat in zijn standpunt. Niemand wist beter groote lui te flatteeren en daarmede om te springen dan hij in dan die soort van klagende stem, een verongelijkt artist. Hij heeft er best zijne zaakjes mede weten te doen en had eene zeer buigzame tong. Hij kon erg lolig wezen, een weinig (toegevoegd: geloof groot) commédiant, maar had zijne hatelijke kant in evenwigt. Ik vroeg eens uit Brussel komende en in Arti des avonds zijnde waar om B. daar toch zoo alleen op de kanapé zat. "Wel", gaf Springer (die aan een tafel onder een troep zat) mij ten antwoord, "die man is altijd zoo boos". Dat B. geen school maakte, de reden daarvan zal wel zijn dat hij het met zich zelve nooit eens was. Hij was altijd drijvende in de wolken, vandaag zus en morgen dacht hij weer anders. Ik heb nooit iets van hem kunnen leeren, hij had geen vaste vormen. Hoe jong ook dat ik was, ik bood hem dikwijls het hoofd. Hij was jalours in de hoogste graat en ik heb hem zelve een mooi schilderij van zijn schoonzoon De Haas (toegevoegd: de man die het welzijn van zijn eigen kind moest bevorderen) op Arti totaal in het publiek met hooge stemmen hooren afbreken. Een ander mocht zijn voet niet zetten waar hij die gezet had. Jaren liet hij mij in de ontwetendheid dat (toegevoegd: de Heer) s'Gravenweert een vriend mijns vaders was geweest en dat die B. te kennen had gegeven dat hij het vreemd vond [dat] ik hem niet bezogt ten tijde dat ik te Oosterbeek woonde. Toen ik

Oosterbeek verlaten had, deed hij mij eens die boodschap. Ik ben echter steeds wel met hem gebleven en zocht hem nog wel op wanneer ik in Holland kwam. Zijne beste vrouw gestorven zijnde bezogd ik B. nog eens, na dien tijd zag ik hem niet meer.

Het komt mij zoo voor dat het werk van B. geheel zijn persoon als mensch vertegenwoordigt. Ik kan in dat boek lezen. Is het omrede ik hem zoo goed gekend heb? Ik weet het niet, ik zie er gaarne in zoo als ik in hem zelve zag, gemodeleerd uit verschillende kleisoorten waarvan de revolutieonaire kant een groot deel uitmaakte. Maar ik betrap dat ik mij door 't denken laat mede slepen en meer schrijf dan ik dacht te doen. Het is ontegenzeggelijk waar dat B. een artist van groote waarde was, en het is zoo als U zegt: in zijne fusains is de goede kant van zijn persoonlijkheid te vinden. Zij zijn veeltijds prachtig en ik neem er mijn hoed voor af. Het komt mij voor dat zij in de kalmste oogeblikken zijns levens uit het gewoel gemaakt zijn, als pensionaire van een Théâtre de dichterlijke kant er van overhoudende.

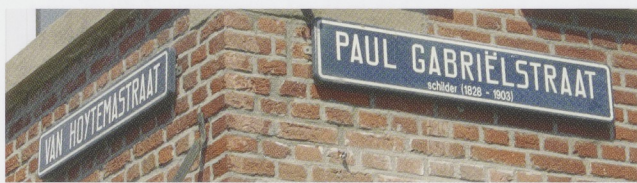
Het is een wonderlijk feit en eenig in zijn soort hoe weinig die man van zich af heeft weten te geven. Nog nimmer heb ik een werk van een artist ontmoet waarin ik een zweem van Bilders werken in [kan] ontmoeten. Zelfs in zijne tweede vrouw, eene wezenlijke leerlinge van hem, is daarvan niets te ontdekken.

En nu, Amice, dank U voor Uw lezing. Hebt U er wat op te zeggen, recommandeer ik mij gaarne,
B.a.v., Gabriël

Scheveningen, 12 november 1898
Waarde Heer Haverkorn,
[... over een toegezonden aquarel voor een kunstbeschouwing bij de academie ...]

Wat zijn er fraaye Studien van beesten in de verkooping Stortenbeker, waardig om in een museum vereeuwigd te worden. Wat wil men beter hebben! Die geteekende beesten in zwart krijt

zijn vol kleur. Men zou er naar kunnen schilderen, ik ken niemand die hem daar in evenaarde. Indien mijn kas stijf genoeg was, kwamen die studies in niemands handen. Stortenbeker was geen groot colorist, maar wat hem daar in ontbrak, vergoede hij in juiste teekening, in karakter, in huishouding dezer dieren. De lijnen zijn mooi, de groeperingen uitmuntend en ik heb altijd voor die artist mijn hoed afgenomen. Het égoïsme heeft hem afgebroken en ondank voor hetgeen hij in vroegere jaren voor jongeren deed, was zijn loon. En nu dat hij dood is, zal het misschien geredresseerd worden, maar wat heeft hij er nu aan? Ik vind die Expositie en verkooping treurig. Mijn gemoed is vol dat alles bij elkander te zien. Zijn portretten zelf worden door de familie verkocht. En het zou mij niet verwonderen dat menig een deze Expositie verlaat met een ongerust geweten. Indien er een namaals is, zou het er beter zijn en opregter toegaan?? – Ho maar, ik begin door te slaan. Vergeeft mij U zoo lang opgehouden te hebben. Presentheer U onze welgemeende groeten en gelooft mij,
Hoogachtend, UwDw P.J.C. Gabriël

Afb. 8
 Hoek Paul Gabriël-
 straat / Van Hoytema-
 straat, Den Haag.
 Foto S.M. Moors.

Conclusie

Natuurlijk mag men de schilder rustig Paul Gabriël blijven noemen. Zelf zal hij op straat bij het horen van die voornaam niet hebben opgekeken wie hem daar riep. En wanneer het dan duidelijk was dat hij bedoeld werd, dan was de kans groot dat hij zich zou laten gaan in een monoloog. Had hij het geweten, dan was dat gegaan over wat roem wel niet voorstelde als je door het nageslacht herinnerd werd met de naam van je broer (afb. 8).¹⁸ Dat mensen die hij nooit persoonlijk had gesproken, er beter aan deden niet zelf een voornaam voor hem te verzinnen wanneer ze niet ook de moeite deden zich te verdiepen in zijn familie.

Gabriëls monologen werden destijds lang niet altijd gewaardeerd. Hij kreeg met verschillende vakbroeders onenigheid, zoals ook blijkt uit het simpele tussenzinnetjes in zijn brieven als *de Heer Ronner spreek ik niet meer* en *Roelofs was mij in die dagen zeer genegen* (later namelijk niet meer). Tegenwoordig kunnen we meer begrip opbrengen voor zijn on-19de-eeuws kritische meningen als hij probeert iemands karakter of handelen bloot te leggen. Eigenlijk zijn we blij dat Constan(t) Gabriël af en toe, hoezeer hij soms ook doorsloeg, dingen schreef waarvan tijdgenoten meenden dat het geen pas gaf die in een brief te uiten.

NOTEN

- 1 W. Jos. de Gruyter, *De Haagse School*, Rotterdam 1968-1969, vooral deel 1, pp. 76-91, schrijft consequent 'Gabriël'; de naam 'Paul Gabriël' werd bijvoorbeeld in 1979 gebruikt door opvolgers van De Gruyter in het Haags Gemeentemuseum (Mariette Josephus Jitta en John Sillevius, *De Haagse School. Aquarellen en tekeningen uit de collectie van het Haags Gemeentemuseum*, p. 17). Sanctiënering voor kunsthistorici kreeg de voor-naam Paul in 1983 in de standaardcatalogus *De Haagse School. Hollandse Meesters van de 19de eeuw*, p. 181 (vergelijk daar ook p. 257: 'Hendrik Willem Mesdag'). Opmerkelijk is de kop 'Paul J.C. Gabriël' in *Katholieke Illustratie* 37 (1903), pp. 307-308 (vriendelijke mededeling C.J.J. Stal, Haags Gemeentearchief).
- 2 Herkomst: veiling Den Haag (Venduehuis der Notarissen), 16 november 2005, nr. 859: [P.J.C. Gabriël] *Collectie brieven, tentoonstellingsbrochures, foto's, veilingrekeningen en andere documentatie van deze schilder*. De geschreven documenten en brieven hadden voor het overgrote deel betrekking op de vader van de schilder, de beeldhouwer Paulus Joseph Gabriël. Deze stukken werden door de koper, Kunsthandel Mark Smit te Ommen, vriendelijk overgedaan aan zijn onderbieder en worden daardoor nu bewaard in het Rijksprentenkabinet. De brief van P.J.C. Gabriël werd daarbij geschonken door dezelfde. Hij is gericht aan Gabriëls neef Henri Gérard ten Cate, via wiens nazaten het geheel vererfd is. Deze neef overigens was op zijn beurt een kleinzoon van de kunstschilder Hendrik Gerrit ten Cate (1803-1856). De brieven aan en documenten over Paulus Joseph Gabriël zullen gebruikt worden door Margreet Boomkamp in een artikel voor het *Bulletin van het Rijksmuseum*. De schilder Constan(t) Gabriël overleed kinderloos, zijn (Belgische) echtgenote Victorine Heloise Caroline Allegonde Urbain overleefde hem ruim 23 jaar en stierf in 1927. Blijkens de overlijdensadvertentie en de rouwkaart was P.C. Eilers jr., firmant van kunsthandel E.J. van Wisseling & Co., haar executeur-testamentair; vergelijk: cat. tent. Moniek Peters en Benno Tempel (red.), *Paul Joseph Constantin Gabriël 1828-1903. Colorist van de Haagse School*, Dordrecht / Kleef 1998, p. 119. Het was overigens in de 19de eeuw in Frankrijk en België – Constan(t)s grootvader was afkomstig uit Luik – wat meer gewoon dan in Nederland dat een tweede of derde doopnaam de roepnaam werd, maar beslist geen gebruik.
- 3 Paulus was de familienaam van de moeder van zijn vader, zoals Gabriël zelf schreef aan F.D.O. Obreen in het Rijksmuseum; brief d.d. 16 november 1889, in fotokopie in het Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. Obreen had om biografische gegevens gevraagd van de schilder van het recent door het Rijk aangekochte *In de maand juli* (afb. 1). Na de opgave dat hij de oudste zoon is van de beeldhouwer Paulus Joseph Gabriël, schreef Constan(t) vervolgens ook een bladzijde vol over wat hij wist van de werken van zijn vader in het Rijksmuseum.
- 4 Met dank aan Bert Gerlagh, Stadsarchief Amsterdam, voor hulp bij het natrekken van gegevens uit de Burgerlijke stand.
- 5 L. de Haes, 'P.J.C. Gabriël', in: M. Rooses (red.), *Het Schildersboek*, deel 1, Amsterdam 1898, pp. 212-236, in het bijzonder 235; eerder gepubliceerd in: *Elseviers Geïllustreerd Maandschrift* 3 (1893), 1ste deel, pp. 453-473.
- 6 Een goede uitzondering is de monografie over W.B. Tholen, met daarin een ruimhartige sectie van integraal afgedrukte brieven in de beste traditie van H.F.W. Jeltens (Ilja de Rijk in: Anneke de Jong, *Willem Bastiaan Tholen 1860-1931*, Assen / Gouda 1993, pp. 146-169); goede voorbeelden zijn ook: cat. tent. [Ellinoor Bergvelt en Margriet van Boven], *J.A. Knip 1777-1847, 's-Hertogenbosch* (Noordbrabants Museum) 1977, met integrale autobiografie, brieven en geschreven documenten op pp. 180-217, en Saskia de Bodt, *Halverwege Parijs. Willem Roelofs en de Nederlandse schilderskolonie in Brussel 1840-1890*, Gent 1995, met o.m. vier integrale cruciale brieven op pp. 233-240. Waarschijnlijk niet toevallig zijn deze drie monografieën alle van de hand van één of twee auteurs. Het ligt overigens in mijn bedoeling een ruime selectie van belangrijke Nederlandse kunstenaarsbrieven uit de periode 1700-1880 in boekvorm uit te geven.
- 7 H.E. van Gelder, 'Brieven van P.J.C. Gabriël's Brusselschen tijd', *Oud Holland* 42 (1925), pp. 178-180, en H.F.W. Jeltens, 'Brieven van Gabriël', *Oud Holland* 43 (1926), pp. 117-127. In die brieven komt Gabriël overigens als een minder knorrige figuur naar voren dan in zijn brieven aan Haverkorn van Rijsewijk en Loffelt.
- 8 Peters en Tempel, *op.cit.* (noot 2).
- 9 Valentijn Bing (Amsterdam 1812-1895 Nieuwpoort), leerling van Jan Adam Kruseman, en zijn leerling Jan Braet von Ueberfelt (Langerak 1807-1894 Doetinchem), die ook bij J.A. Kruseman had gestudeerd, deelden blijkbaar een atelier. Het bekendste product van hun samenwerking is de reeks naar hun tekeningen vervaardigde gekleurde litho's van *Nederlandsche Kleederdragen* (Amsterdam, F. Buffa en Zonen, [1850-]1857). Beiden schilderden zij vooral genretaferefen en portretten.
- 10 Bedoeld zijn Louis Paul Zocher (Haarlem 1820-1915) en zijn vader Jan David Zocher jr. (Haarlem 1791-1870 Haarlem). Het is verre van ondenkbaar dat het aan deze twee architecten te danken is dat Paul J.A. Gabriël ook in hun vak werd opgeleid.
- 11 Waarschijnlijk Mr. Jan Hendrik Cremer (Arnhem

- 1813-1885 Ixelles), een achterneef van de schilder en letterkundige Johannes Jacobus Cremer; zie *Nederland's Patriciaat* 1 (1910), pp. 92 en 95.
- 12 Bedoeld is Cornelis Lieste (Haarlem 1817-1861 Haarlem), schilder van vooral uitgestrekte heide- en berglandschappen.
- 13 Bedoeld is ongetwijfeld de Haarlemse portret-schilder Jan Adam Kruseman (Haarlem 1804-1862 Haarlem).
- 14 Even later in januari 1899, kwam Gabriël na een antwoord van Haverkorn van Rijswijk nog terug op deze brief: (...) *met Uwe biografische aantekeningen ben ik het eens, alleen wenschte ik wel dat bij W. Roelofs en Clays de zeeschilder gezet werd: steun in raadgevingen, en naar Ned: ging studeren. Ja, ik herinner mij te Haarlem een Wintergezicht geschilderd te hebben. Die zal wel mooi zijn geweest en geloof ook niet er verkouden bij geworden te zijn. Dat mijne brief wat melancholiek was, begrijp ik niet want ik was in eene vrij goede bui toen ik haar schreef. De onvergevelijke dwaze opvoeding die mij in de kunst gegeven werd, maakt mij altijd kwaad – mijn lang leven en gezondheid heeft mij gered. Doch heb reden van dankbaarheid van niet verloren te zijn gegaan, waar groote kans op was. En dat ik als kunstenaar goed sta aangeschreven doet mij natuurlijk plezier: maar of ik nu voor mij zelve slaag en er mede tevreden ben, c'est une autre question.*
- 15 Ongetwijfeld doelde Gabriël hier op Jacob Maris' nauwe verbondenheid met de Haagse vestiging van kunsthandel Goupil & Cie, en haar gerant H.G. Tersteeg; sterker, hij lijkt te suggereren dat het een zekere (contractuele) aandrang van Tersteeg was die Maris in een artistieke greep hield. Zie ook: Bart Boon, 'Jacob Maris en kunsthandel Goupil', *Jong Holland* 15 (1999), pp. 15-27, in het bijzonder pp. 20-21.
- 16 Mauve's huwelijk met Ariëtte Carbentus, een nicht van Vincent van Gogh, vond plaats in 1874.
- 17 Adolf le Comte (Geestbrug bij Rijswijk 1850-1921 Den Haag), kunstschilder, ontwerper kunstnijverheid en leraar aan de Polytechnische Hogeschool te Delft en de Academie van Beeldende Kunsten te Rotterdam.
- 18 Er zijn diverse Paul Gabriëlstraten, onder meer in Deventer, Deurne, Ede en Woerden. De bekendste is die in Den Haag, waarvan de naam in 1925 is vastgesteld. Van de vele in het Benoordenhout naar kunstschilders en -schilderessen vernoemde straten kregen er maar vijf een voornaam (Ary Scheffer-, Willem Witsen-, Henriëtte Ronner- en Thérèse Schwartzestraat). In ieder geval was er medio 1929 op de Paul Gabriëlstraat nog geen bebouwing. Met dank aan C.J.J. Stal, Haags Gemeentearchief.
- Ik heb geen naspeuring verricht of de weduwe Gabriël nog is ingelicht, en of zij of andere intimi de gemeente hebben aangeschreven over de onjuiste naamgeving.

